

Абсаломов Толиб Турабаевич,

Жиззах давлат педагогика институти катта
ўқитувчи

ЕВРОПА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БИЛИНГВАЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚЎЛЛАШДА CLIL ТАЖРИБАСИНИНГ (МАЗМУНИ ВА ТИЛИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ТАЪЛИМ) НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

УДК: 378.091.3:004.031.42

АБСАЛОМОВ Т.Т. ЕВРОПА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БИЛИНГВАЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚЎЛЛАШДА CLIL ТАЖРИБАСИНИНГ (МАЗМУНИ ВА ТИЛИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШГАН ТАЪЛИМ) НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Ҳозирги кунда Европа таълим муассасалари интеграциялашган предмет-тил ёндашувини (Content and Language Integrating ёки CLI) кенг қўлламоқда, унинг пайдо бўлиши дунёда чет тили таълимини ривожлантириш учун глобаллашув жараёнлари ва объектив шарт-шароитлар тақозо этмоқда. Бу таълимий ёндашув билингвалли таълим мазмуни ва тили интеграциялашган таълим (CLIL) технологиясининг асосини ташкил этди.

Таянч сўз ва тушунчалар: CLIL, билингвал таълим, АКТ, компьютер дастурлари, педагогика, компетенция.

АБСАЛОМОВ Т.Т. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПЫТА CLIL В ПРИМЕНЕНИИ ТЕХНОЛОГИИ БИЛИНГВАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В ЕВРОПЕЙСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ (ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОЕ ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ)

Сегодня в европейских учебных заведениях широко применяется интегрированный предметно-языковой подход (Content and Language Integrating или CLI), который возник в процессе глобализации и объективных условий для развития иноязычного образования в мире. Такой образовательный подход лег в основу содержания билингвального образования и технологии языкового интегрированного обучения (CLIL).

Ключевые слова и понятия: CLIL, билингвальное образование, ИКТ, компьютерные программы, педагогика, компетентность, информационное образование.

ABSALOMOV T.T. THEORETICAL BASICS OF THE CLIL EXPERIENCE OF BILINGUAL EDUCATION TECHNOLOGY APPLICATION IN EUROPEAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS (SUBJECT-LANGUAGE INTEGRATED LEARNING)

Today in European educational institutions, an integrated subject-language approach (Content and Language Integrating or CLI) is widely used. That was emerged in the processes of globalization when objective conditions for the development of education in foreign language worldwide is required. Such educational approach formed the basis for the content of bilingual education and the technology of language integrated learning (CLIL).

Key words and concepts: CLIL, bilingual education, ICT, computer programs, pedagogy, competence, information education.

Кириш.

CLIL атамаси биринчи марта D.Marsh томонидан 1994 йилда таълимга киритилган бўлиб, унинг фикрига кўра, субъектларни интеграциялашган ўрганиш (CLIL) концепцияси ҳақида ушбу фанларнинг айрим фанлари ёки баъзи бир мавзулар чет тилида ўрганилган ва шу билан бирга иккита мақсад мавжуд бўлган ҳолларда қўлланилиши мумкин: маълум бир ўқув интизомининг мазмунини ўрганиш ва шу вақтнинг ўзида чет тилини ўрганиш¹.

Бугунги кунда замонавий Европа илмий-методик адабиётларида CLILнинг 40 дан ортиқ таърифлари қўлланилиб, унинг кенг талқини ва турли тушунчаларини кўрсатиб беради. Масалан, Европа комиссияси CLIL ни чет тилини ўрганиш воситаси сифатида ҳаракат қиладиган тушунча деб ҳисоблайди.

CLIL технологиясида асосий дидактик тамойил 4«С» тамойили ҳисобланади. Тамойилга кўра, синфда тил ва мавзунини интеграциялашда тўртта асосий элемент бирлаштирилиши керак (1-расм):

- мазмун (мавзу мазмуни),
- мулоқот (алоқа, ўрганиш ва тилдан фойдаланиш),
- билиш (билиш, ўрганиш жараёнлари ва тафаккур жараёнлари),
- маданият (ўзаро маданий тушуниш ва глобал фуқароликни ривожлантириш).

4«С» тамойили қуйидагиларни талаб қилади:

- ўқувчиларни билиш жараёнларига жалб этиш;
- таълим жараёни субъектларининг коммуникатив мазмундаги ўзаро муносабати;
- ўқувчиларнинг она тилидан билим ва кўникмаларини ривожлантириш;
- чуқур этник ва ўзаро маданий хабардорликка эга бўлиш, бу эса ўз навбатида бошқа маданият ва халқлар вакиллари билан таққослашдан келиб чиқади.

4«С» тамойилини ташкил этувчи компонентларни кўриб чиқамиз.

CLIL технологиясида ўрганилаётган фаннинг мавзу мазмунини англаш нафақат мактаб ўқув дастури ёки университет ўқув дастуридан предметни танлаш билан боғланиб қолмасдан, балки

анча кенгроқ ўрганиш керакдир. Билингвалли таълим учун предметни танлашда ўқитувчи ёки ўқитувчининг ўқитиш тили, стратегиялари ва ўқувчиларни тил билан таъминлаш шакллари, уларнинг ёши ва таълим муҳити каби омиллар аниқ бўлиши мумкин. Шундай қилиб, билингвалли асосда ўқитиш фанини танлаш таълим муассасасининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқ.

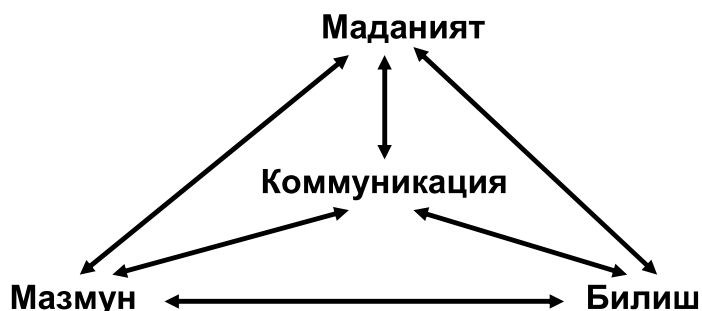
CLIL билингвалли таълимда мавзу мазмуни тематик, касблараро ёки фанлараро бўлиши мумкин. Дарслар ёки амалий машғулотлар фуқаролик, глобал исиш ёки интернетдан фойдаланиш каби мавзуларни муҳокама қилиши мумкин; фанлараро тадқиқотлар одамларнинг соғлиғи ёмонлашгани, сув ифлосланиши ёки геноцид билан боғлиқ масалаларни ўрганиши мумкин; масалан, касблараро мавзу, экологик тоза уй дизайни билан боғлиқ бўлиши мумкин; фуқаролик мавзуси ирқлар, глобал алоқалар ёки масофавий таълим каби глобал муаммоларни кўриб чиқиши мумкин.

CLIL билингвалли таълим технологиясидан фойдаланиш сизнинг маданий уфқларингизни кенгайтириш, таълим сифатини, касбий маҳоратини ошириш ва ривожланишни жадаллаштириш имконини берувчи аънавий ўқув дастуридан ташқарига чиқишга имкон беради. Ушбу имкониятларнинг моҳияти интеграция жараёнидаги урғуга боғлиқ; мавзунини ўрганишга ёки чет эл (ёки иккинчи) тилни ўрганишга урғу бериш ёки иккала йўналиш ҳам тенгдир. Мавзу ва тил қайси бўлишидан қатъий назар - ўзаро боғлиқлик мавжуд бўлиши керак.

Мавзунинг долзарблиги билингвалли таълимнинг кўпгина моделлари рус ва хорижий илмий педагогик адабиётларда ўрганилиб, турли мамлакатларда таълим амалиётида татбиқ этилган. Моделларнинг хилма-хиллиги ижтимоий-иқтисодий, маданий, лингвистик ва сиёсий омиллар билан белгиланади. Жумладан, Европа таълим муассасалари билингвалли таълим мазмуни ва тил интеграциялашган таълим (CLIL) технологиясидан кенг фойдаланадилар. CLIL - content and language integrated learning, яъни мазмунини ва тилини комплекс (бирлаштириб) ўрганиш. Бу атама 1994-йилда D.Marsh ва A.Maljers (Финляндиянинг Ювяскюля университети) томонидан кўрсатилган. Сўнгра бу метод турли фанларни инглиз тилида ўқитиш сифатида тақдим этилди.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили.

¹ D.Coyle CLIL: Content and Language Integrated Learning / D. Coyle, Ph. Hood, D. Marsh. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 170 p.

1-расм. D.Marsh¹ нинг 4 «С» тамойили ва компонентларнинг ўзаро муносабати.

Рус тилида унинг номи мавзу ва тил интеграциялашган таълим сифатида таржима қилинган. XX аср охиридан бошлаб CLIL технологияси бирлашган Европа мактаблари ва университетларида муваффақиятли ва фаол қўлланилиб, у билингвалли шахсни ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган, шунинг учун ундан Ўзбекистон таълим муассасаларида фойдаланиш долзарбдир.

Ахборот маданияти ва интизомини шакллантириш масалаларида ва «Таълимда ахборот технологиялари» бўйича В.М. Глушков, А.П. Ершов, В.Қ. Қабулов, С.С.Фуломов, А.А.Абдуқодиров, Н.И.Тойлақов, М.М.Арипов, М.П.Лапчик, Е.И.Машбиц, В.М. Монахов, Э.И. Кузнецов, Н.Ф.Талызина, У.Ю.Юлдашев, Р.Р.Боқиев, Ф.М.Закирова, Қ.Т.Олимов, М.Х.Лутфиллаев, В.В.Гриншкун, Р.Х. Қодиров асарларида ўрганилган.

Табиий фанлар таълими соҳасида тиллар орқали билингвалли таълим усуллари илмий асослаш ва ривожлантириш муаммолари А.В. Габдулхаков, К.Н. Мифтахова, Н.К. Туктамишов, Ф.Г. Ялалов ва бошқалар томонидан ўрганилган.

Л. Андерсон, Дж. Камминз, Д. Койл, Д. Крэтуол, Д. Марш, П. Мехисто билингвалли таълим технологиясини назарий ва услубий асослашнинг ривожланишига катта ҳисса қўшди.

«Таълимда ахборот технологиялари» фанини шакллантириш ва ривожлантириш муаммосини ўрганишга бағишланган ишларда талабалар фақат монолингваллар ҳисобланадилар, лекин она тили улар учун мулоқот тили бўлиб қолган шароитда билингвалли талабаларнинг «Таълимда ахборот технологиялари» фанини шакллантириш бўйича педагогик тадқиқотлар йўқ, ўзбек тили эса олий таълимда асосий ўқитиш тили бўлиб ҳисобланади.

Ҳозирги педагогика фани ва амалиёти ҳолатининг таҳлили булар ўртасидаги зиддиятларни очиб берди:

- ўқувчиларнинг «Таълимдаги ахборот технологиялари» фанини шакллантириш даражасига қадар ахборот жамиятининг ижтимоий буюртмаси ва билингвал ўқувчилар шароитида билингвал ўқувчиларнинг «Таълимдаги ахборот технологиялари» фанининг шаклланиши ва ривожланишининг назарий асосларининг педагогика фанида етарли даражада ривожланмаганлиги;

- Европани билингвалли таълим технологиясининг педагогик салоҳияти ва ўзбек олий мактабида билингвалли (миллий-ўзбек) ўқувчиларни касб-ҳунарга тайёрлаш жараёнида қўллаш механизмларининг етарли даражада илмий-методик ишланмаганлиги.

Мақоланинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

- билингвал ўқувчиларнинг «Таълимда ахборот технологиялари» фанини унинг илмий-методик таъминоти ишлаб чиқилган тизими асосида билингвалли таълимдан фойдаланган ҳолда шакллантириш янада самаралаштирилган;

- шахснинг ахборот маданиятини ривожлантиришнинг асоси сифатида талабаларнинг «Таълимда ахборот технологиялари» фанининг нозик тузилиши ва таркибий қисмига таянилган;

- ўрта Осиё таълим муассасаларида табиий (миллий-ўзбек) билингваллилик шароитида олий таълимда фойдаланиш учун кенг қўлланиладиган билингвал таълим технологияси мослаштирилган;

- рус ва ўзбек тилларидан билингвалли таълим технологиясидан фойдаланган ҳолда билингвалли ўқувчилар учун «Таълимда ахборот технологиялари» фанини шакллантиришнинг электрон таълим тизими лойиҳалаштирилган.

Тадқиқотнинг мақсади электрон таълим муҳитида таълимда ахборот технологиялари

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2021, 2 (99)

¹ D.Marsh, D.Coyle, Ph.Hood. CLIL: Content and Language Integrated Learning / - Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

фанини ўқитишнинг методик таъминотини такомиллаштиришдан иборат. Олий таълимда билингвалли талабалар учун «Таълимда ахборот технологиялари» фанини шакллантиришда илмий-методик қўллаб-қувватлаш тизимининг самардорлигини билингвал таълим технологиясидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш.

Тадқиқот объекти - олий таълим муассасалари билингвал талабалар учун «Таълимда ахборот технологиялари» фанининг шаклланиш жараёни.

Тадқиқотда олий таълим муассасаларида билингвал таълим технологиясидан фойдаланган ҳолда билингвал талабалар учун «Таълимда ахборот технологиялари» фанини шакллантиришнинг илмий-методик таъминоти асосида касбга йўналтириб ўқитишнинг мазмуни, шакли, методлари ва воситаларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг эмпирик манбани мавзуга оид педагогик, психологик ва методик манбалар, дидактик адабиётлар, ДТС, ўқув режа ва дастурлар, ўқув-меъёрий ҳужжатлар, дарслик ва ўқув-методик адабиётларни қиёсий ўрганиш ва таҳлил қилиш, ижтимоий-педагогик (кузатиш, суҳбат, ташхислаш, сўровнома, тест), тажриба-синов, мониторинг натижаларини математик-статистик қайта ишлаш методларидан фойдаланилди.

Асосий қисм.

Билингвалли таълим технологиясининг назарий асоси бўлган таълим жараёнига ижтимоий конструктивистик ёндашуви билим олишнинг пассив жараёни эмас, балки ўқувчиларни ўқув жараёнига фаол жалб этиш зарурлигини таъкидлайди¹. Ижтимоий конструктивистик ёндашув интерфаол таълимга қаратилган бўлиб, талаба асосий рол ўйнайди. Бундай ёндашувни амалга ошириш ўқув жараёни субъектлари ўртасидаги ижтимоий ўзаро алоқани ва кўпроқ «тажрибали» кишидан ўрганишни қўллаб-қувватлашни назарда тутди. Vygotsky L. 1978 йилда ўқитувчилар томонидан қўллаб-қувватланган бўлса, индивидуал ўқувчиларнинг қобилиятларини ривожлантиришга даъват этувчи, рағбатлантирувчи ўқув жараёнини таърифлаш, таснифлаш учун

«яқин ривожланиш зонаси» (ЯРЗ) тушунчасини киритди². Ижтимоий конструктивистик ёндашув асосида амалга оширилаётган таълим моделларида ўқувчининг ЯРЗ доирасидаги билиш вазифаларини ҳал этишда ёрдам кўрсатиш назарда тутилади, зарур қўллаб-қувватлаш даражаси эса ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг ривожланишини кузатиш асосида белгиланади.

Ўқувчилар ўқув жараёнига максимал даражада жалб қилинади ва ўз малакаларини ривожлантириш заруратидан хабардор бўладилар, шунинг учун CLIL билингвалли таълим технологиясидан фойдаланган ўқитувчилар билим ва ўқув фаолиятини фаоллаштириш ҳақида ўйлашлари керак.

Интерактив синфлар одатда биргаликда ишлашни ва муаммоларни биргаликда ҳал қилишни ўз ичига олади. CLIL синфларида ҳамкорлик ва жамоавий иш талабалар академик муваффақият ривожлантириш ва заиф томонларини қоплаш учун муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчилар кутилмаган муаммоларни ҳал қилиш қобилияти, кузатиш ва атрофдагилар билан ўзаро муносабат каби ҳаётий кўникмаларни ривожлантирган шароитда ўқитувчининг қўллаб-қувватлаши айниқса муҳимдир.

Н.Д.Гальскова ва Н.И.Гез³ CLIL учун муҳим бўлган коммуникатив тилни ўрганиш тамойилларини таъкидлайди, чунки тилни ўрганиш уни ишлатиш доирасида концепция қилинади.

Бу тамойилларини қуйидагича шакллантириш мумкин:

- тил алоқа учун восита;
- хилма-хиллик тил тараққиётининг ажралмас қисми;
- тил ўрганишда маданият муҳим роль ўйнайди;
- чет тилини ўқитиш ва ўргатишнинг ягона тан олинган усули ёки белгиланган усулларнинг ягона тўплами мавжуд эмас.

Ушбу тамойиллар CLIL контекстида тил ўрганиш учун ҳам муҳимдир. Бироқ, чет тилини ўрганиш нуқтаи назаридан назария ва амалиёт ўртасида муайян бир «бўшлиқ» мавжуд. Бир томондан, тил ўрганишнинг расмий моделларида кўпинча «мулоқот» маъно ҳосил қилишдан кўра, грам-

² L.Vygotsky. *Mind in Society*, Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978.

³ Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика, М.: Академия. 2004.

¹ J. Cummins 'Using information technology to create a zone of proximal development for academic language learning: A critical perspective on trends and possibilities', in Davison, C. (ed.) 2005. *Information Technology*.

матикани ривожлантириш соҳасида прогрессия асосида тил амалиётига тушади. Бошқа томондан, талабаларга мавзу мазмунини ўрганиш учун чет тилидан фойдаланишда лингвистик кўмак кўрсатилмаса, амалга ошириш самарали бўлмайди. Бу дилемма таълим дастурий маъноси ва шакли ўртасида танлаш керак бўлган вазиятга олиб келади.

J.Clegg¹ CLILга иккита альтернатив ёндашув мавжудлигини таъкидлайди - лингвистик, бу «тилни ривожлантиришини биринчи ўринга қўйиб» ва «тилни ўрганишни истисно қилиши мумкин».

Baetens Beardsmore нинг баҳс юритишича², умуман, ҳар бир мамлакатда ижтимоий вазият ва хусусан таълим соҳасида қабул қилинган қарорлар ҳар доим муҳим, турли мамлакатларда қўлланилиши мумкин бўлган тил ва мавзунини интеграция учун ягона модели йўқ. Мавжуд моделларнинг ҳеч бири универсал эмасдир.

B. Mohan ва M. van Naerssen³ тил мавзу мазмунини ўрганиш воситаси бўлиб хизмат қилиши шартлари учун дидактик қоидаларнинг комплексини илгари сурдилар:

1. Тилни ўрганиш жараёнида маъно ва шакл тенглашади;
2. Диалог мулоқот маъносини ифодалаш воситасидир, шу билан бирга диалог маъно яратади;
3. Шахснинг лингвистик ривожланиши узлуксиз жараён бўлиб, ҳаёт давомида, айниқса, ўқув жараёнида давом этади;
4. Янги билимлар тил ривожига ҳисса қўшади, чунки тил ва маънонинг янги соҳалари очилмоқда.

Эмпирик ўрганиш натижалари.

Экспериментал тадқиқот билингвал-ўқувчилар учун «Таълимда ахборот технологиялари» фанини шакллантиришда CLIL билингвал таълим технологиясидан фойдаланиб, билингвал таълим самарадорлигини аниқлашга қаратилган эди. Экспериментал-тажриба ишларини ташкил этиш

¹ J. Clegg. 'Can English—medium education work? Why we should be honest about its failures and courageous about change' *Language and Development in Southern Africa*. Gamsberg: Macmillan, 2000. pp. 210-226.

² Baetens Beardsmore *European Models of Bilingual Education*, Clevedon: Multilingual Matters. 1993.

³ B. Mohan & van M. Naerssen. 'Understanding cause-effect: learning through language', *Forum* 35 (4), 1997.

бир неча босқични ўз ичига олган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз муаммоларини ҳал қилган. Баҳолаш воситалари базаси тузилиб, унинг асосида субъектларнинг иш натижаларини миқдорий баҳолаш режалаштирилди.

Хулосалар:

Хулоса чиқаришда, CLIL технологияси таълим соҳасида оммабоп педагогик восита эканлиги ҳақида баҳслашиш мумкин. Шундай қилиб, қуйидаги хулосалар қилиш мумкин:

1. Билингвал таълим технологияси ёрдамида билингвал тизимида ўқийдиган талабалар учун ахборот технологияларини шакллантиришнинг илмий-методик таъминоти ишлаб чиқилган тизими CLIL умумбашарий характерга эга бўлиб, республикамиз ҳудудларидаги олий таълимларида табиий билингвалликдан фойдаланиш мумкин.

2. Ўқувчиларнинг ахборот технологияларини шакллантиришнинг илмий-методик таъминлаш тизимининг яхлитлиги-билингвал таълим CLIL технологиясидан фойдаланиб, ахборот технологиялари компонентларини кетма-кет ва узлуксиз ривожлантиришда воситалар базасидан ўринли фойдаланилади.

3. Тизимнинг ривожланган таркибий модели, унинг етакчи хусусиятлари ва мослашиш тамойилларида таъкидланган, талабаларнинг ахборот технологияларини шакллантиришнинг тавсия этилган илмий-методик таъминотини ишлаб чиқиш учун концептуал асосдир-билингвал таълим ва CLIL технологиясидан фойдаланган ҳолда, жамиятни ахборотлаштириш шароитида уни янада ривожлантириш ва ривожлантириш учун асосдир.

4. Билингвал ўқувчиларнинг ахборот технологиялари компонентларининг даражаланиш кўрсаткичлари диагностик воситалари ва уларни босқичма-босқич шакллантиришга қўйиладиган талаблар билингвал таълимнинг шакл, метод ва воситаларидан фойдаланишни тўғрилаш имконини беради.

5. Илмий-методик қўллаб-қувватлаш тизимидан фойдаланиш ва уни электрон қўллаб-қувватлаш билингвал талабаларнинг ахборот технологияларини самарали шакллантиришга ёрдам беради, бу ҳолат педагогик эксперимент орқали исботланган тадқиқотининг гипотезасини тасдиқлайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. D.Coyle CLIL: Content and Language Integrated Learning / D. Coyle, Ph. Hood, D. Marsh. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 170 p
2. J. Cummins 'Using information technology to create a zone of proximal development for academic language learning: A critical perspective on trends and possibilities', in Davison, C. (ed.) 2005. Information Technology.
3. L.Vygotsky. Mind in Society, Cambridge, MA: Harvard University Press. 1978.
4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. - М.: "Академия", 2004.
5. J. Clegg. 'Can English—medium education work? Why we should be honest about its failures and courageous about change' Language and Development in Southern Africa. Gamsberg: Macmillan, 2000. pp. 210-226.
6. Baetens Beardsmore European Models of Bilingual Education, Clevedon: Multilingual Matters. 1993.
7. B. Mohan & van M. Naerssen. 'Understanding cause-effect: learning through language', Forum 35 (4), 1997.
8. Абдуқодиров А.А. Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти. Монография. - Т.: "Фан" нашриёти, 2009. -145-б.
9. Салехова, Л.Л. Теория и практика развития школ с билингвальным обучением / Л.Л. Салехова. — Казань: Изд-во Казан, ун-та, 2004,-204 с
10. Семенюк Э.П. Глобализация и социальная роль информатики // Научно-техническая информация. Сер. 1, Организация и методика информационной работы. - 2003. -№ 1.-С. 1-10.